

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Кафедра педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

Видавництво
"Волинські обереги"

2023

УДК 36
С-69

Затверджено рішенням Вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 12 від 5 грудня 2023 року)

За науковою редакцією **Пелеха Юрія Володимировича**

Рецензенти:

Г. П. Шевченко, д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України;

І. В. Малафійк, д-р пед. наук, професор;

Гжегош Гжибек, д-р хаб., професор.

Авторський колектив:

Галатюк М. Ю. (розділ 3.2); *Давиденко Г. В.* (розділ 2.2); *Daszykowska-Tobiasz J.* (розділ 1.2); *Korala E.* (розділ 2.5 – у співавторстві); *Kawka K.* (розділ 2.6 – у співавторстві); *Левчук І. Б.* (розділ 3.1 – у співавторстві); *Muszkieta R.* (розділ 2.5 – у співавторстві; 2.6 – у співавторстві); *Нечипорук Л. І.* (розділ 1.1); *Оксенюк О. В.* (розділ 1.3); *Пелех Ю. В.* (наукова редакція, передмова, розділ 3.1 – у співавторстві); *Петрук Л. П.* (розділ 3.3); *Стеца Н. В.* (розділ 2.4); *Філоненко Р. С.* (розділ 2.3); *Шевців З. М.* (розділ 2.1).

С-69 Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії: колективна монографія. За наук. ред. Пелеха Ю. В. – Рівне: Волинські обереги, 2023. 308 с.

ISBN 978-617-8260-70-5

Колективну монографію «Соціальна робота у період кризових змін: сучасні візії» розроблено у відповідності до наукової тематики кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи Рівненського державного гуманітарного університету. У монографії окреслено основні тенденції розвитку соціальної роботи у період кризового стану, спричиненого пандемією COVID-19 та воєнною агресією російської федерації проти незалежної держави Україна. Системно, різнобічно і цілісно розкрито проблеми сучасної методології, теорії і практики соціальної роботи та висвітлено авторські візії щодо оновлення її змісту в умовах воєнно-кризового стану. На теоретико-практичному рівні запропоновано нові методики формування особистості сучасного соціального працівника, асистента родини, фахівця з інклюзивної освіти у процесі професійної підготовки.

Для соціальних працівників, студентів спеціальності 231 «Соціальна робота», фахівців інклюзивної сфери, фізичної реабілітації, слухачів докторантських студій, викладачів ЗВО.

УДК 36

ISBN 978-617-8260-70-5

© Авторський колектив, 2023

© "Волинські обереги", 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
Розділ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ПЕРІОД КРИЗОВОГО СТАНУ	7
1.1. Соціальна робота із внутрішньо переміщеними особами в Україні в умовах війни	7
1.2. Завдання соціальних працівників у період пандемії COVID-19.....	31
1.3. Соціально-педагогічна робота із сім'ями трудових мігрантів	41
Розділ II. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗІЇ	66
2.1. Підготовка здобувачів вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» до надання соціальної послуги супроводу в інклюзивному середовищі	66
2.2. Цифрова інклюзія та доступність в Україні та світі. Аналіз тенденцій та перешкод	88
2.3. Інклюзивне навчання як аспект соціально-педагогічного простору сучасної України.....	126
2.4. Сучасні підходи щодо використання арт-терапії у соціальній інклюзії	146
2.5. Рухотерапія осіб похилого віку.....	164
2.6. Рухотерапія дітей із інтелектуальними розладами	181

Розділ III. ІННОВАЦІЙНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА.....	195
3.1. Інтерактивні театральні методики в роботі соціального працівника / соціального педагога	195
3.2. Сучасні здоров'язберезувальні технології у професійній підготовці майбутніх соціальних працівників.....	247
3.3. Самоосвіта – як важливий компонент професійного самовдосконалення майбутнього фахівця	273
ПРО АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ	297
ПРО КАФЕДРУ.....	305

2.3. Інклюзивне навчання як аспект соціально-педагогічного простору сучасної України

Ten artykuł jest poświęcony problematyce edukacji włączającej i wymaganych zmian w systemie edukacji Ukrainy. Przeprowadzono w nim analizę ram regulacyjnych wprowadzenia edukacji włączającej, w oparciu o którą dokonano pełnej integracji osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi jako modelu edukacji włączającej w przestrzeni społeczno-pedagogicznej współczesnej Ukrainy. Wiodące idee edukacji włączającej obejmują: równy dostęp do edukacji dla wszystkich dzieci, uwzględniający różne potrzeby edukacyjne i indywidualne możliwości w formie wspólnej edukacji. Podkreśla się różne podejścia do interpretacji pojęć systemu terminologicznego, które wyznaczają istotę treści artykułu. W artykule przedstawiono aktualne rozumienie pojęcia «włączającego środowiska edukacyjnego» w przestrzeni społeczno-pedagogicznej współczesnego systemu edukacyjnego Ukrainy. Przedszkole specjalne i placówki kształcenia ogólnego dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi uznawane są za alternatywę dla edukacji włączającej. W pracy podkreślono także zależność realizacji edukacji włączającej od kształcenia specjalistów multidyscyplinarnych, w szczególności od przygotowania asystenta dziecka do wsparcia społecznego w trakcie edukacji włączającej.

Słowa kluczowe: włączenie w edukację, edukacja włączająca, włączające środowisko edukacyjne, edukacja specjalna, centrum zasobów włączających, asystent dziecka, wsparcie społeczne w trakcie edukacji włączającej.

This text is devoted to the introduction of inclusion in the education system of Ukraine. An analysis of the regulatory framework for the introduction of inclusive education was carried out, based on which the full integration of persons with special educational needs took place as a model of inclusive education in the socio-pedagogical space of modern Ukraine. The leading ideas of inclusion in education are characterized: equal access to education for all children, taking into account different educational needs and individual capabilities in the form of joint education. Various approaches to the interpretation of the concepts of the terminology system, which determines the essence of the content of the article, are emphasized. The actual understanding of the concept of «inclusive educational environment» in the socio-pedagogical space of the modern educational system of Ukraine is presented. Special preschool and general education institutions for children with special educational needs are considered as an alternative to inclusive education. Emphasis is placed on the dependence of the implementation of inclusive education on the training of multidisciplinary specialists, in particular, the training of a child's assistant for social support during inclusive education.

Keywords: inclusion in education, inclusive education, inclusive educational environment, special education, inclusive resource center, child assistant, social support during inclusive education.

Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується формуванням нового погляду на освіту та самовизначення людини в соціумі. В Україні активного впровадження набуває нова філософія освіти – інклюзивна освіта. Забезпечення рівних прав на освіту для всіх дітей виступає пріоритетом розвитку сучасної освіти. Згідно з прийняттям нормативно-законодавчої бази про інклюзивне навчання визнано право кожної дитини з особливими освітніми потребами на отримання освіти в закладах освіти за місцем проживання. На етапі розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами важливого значення набуває створення інклюзивного освітнього середовища.

У сучасному світі спостерігається збільшення кількості дітей із певними порушеннями в розвитку та порушеннями здоров'я. За оприлюдненими статистичними даними щодо дітей, які потребують соціально-педагогічної допомоги та супроводу під час інклюзивного навчання, в Україні налічується понад 1 млн. У зв'язку з цим, для нашої країни, особливо гостро постає питання запровадження інклюзивного навчання в заклади освіти.

Інклюзивне навчання існує вже понад 30-40 років, визнане в багатьох країнах світу й стало вже світовою тенденцією. До країн із найбільш розвинутим законодавством у сфері інклюзивної освіти належать Канада, Кіпр, Данія, Іспанія, Нідерланди, Швеція, Великобританія, США.

Аналіз ретроспективи впровадження інклюзивної освіти свідчить, що вона, на відміну від систем масової освіти, яка існувала з найдавніших часів, з'явилась в Україні в останні 90-ті роки ХХ століття. Цьому послужили демократичні зміни в суспільстві, які й зумовили необхідність забезпечення права кожного громадянина на освіту. Інклюзивне навчання стало складовою загальної системи освіти, яка реалізує освітню функцію суспільства щодо осіб із порушеннями психофізичного розвитку, сприяючи їхньому розвитку, освіті та соціалізації.

Поштовхом для реформування освіти в напрямі інклюзії стало ратифікація в Україні Конвенції ООН «Про права осіб з інвалідністю», у якій зазначено, що обов'язком держави є реалізація інклюзивної моделі освіти, що передбачає створення такого освітнього

простору, яке б дало змогу всім дітям бути однаковими учасниками навчального процесу відповідно до їхніх особливостей, потреб та можливостей. Ідея участі кожної особи в суспільному житті на засадах рівності й без дискримінації є основою в усіх Міжнародних стандартах у галузі прав людини.

Інклюзивна освіта в Україні почала функціонувати з 2010 року. Її імплементація відбувалася завдяки розробленій законодавчій базі, відтоді як до Закону України «Про загальну середню освіту» були внесені зміни про створення спеціальних та інклюзивних класів для навчання дітей із особливими освітніми потребами. Вагомим документом щодо втілення інклюзивного навчання стало затвердження ряду документів, розроблених відповідно до Конституції та законів України, а саме: Концепцію розвитку інклюзивної освіти; постанову «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» та інше. Законодавче забезпечення інклюзивного навчання уможливило початок його успішного впровадження в Україні, проте державною освітньою політикою запровадження інклюзивного навчання в усі заклади освіти на той час не передбачалося.

У 2017 році був підписаний Закон «Про інклюзивну освіту» («Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб із особливими освітніми потребами до освітніх послуг»). Відповідно до цього закону керівник закладу освіти, у разі письмового звернення особи чи батьків дітей з особливими освітніми потребами, зобов'язані утворити клас інклюзивного навчання. Для забезпечення впровадження інклюзивного навчання в закладах дошкільної та загальної середньої освіти у Законі визначено пріоритетні завдання, які послужили внесенню змін у Закон України «Про освіту» (2017), яким передбачено запровадження індивідуальної та дистанційної форми навчання; подано визначення термінів «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне навчання», які відтепер функціонують в науковому обігу.

Основними цінностями інклюзивного навчання в закладах освіти є рівний доступ до приміщення; спільне навчання нейротипових дітей та дітей із особливими освітніми потребами з дотриманням принципу врахування освітніх потреб та індивідуальних

можливостей; колективна організація виховних заходів і дозвілля. Варто відзначити, що інклюзивне навчання не є рівнозначним навчанням дітей у класах компенсованого навчання чи спеціальних (корекційних) класах, які можуть функціонувати в закладах освіти.

Отже, згідно з розробленою законодавчою базою про інклюзивну освіту діти з особливими освітніми потребами мають повне право безкоштовно отримати освіту в закладі будь-якої форми власності за місцем проживання, незалежно від рекомендації фахівців інклюзивно-ресурсного центру щодо надання підтримки в освітньому процесі, занесеної у висновок про комплексну оцінку. Завдяки інклюзії зникають сегрегативні та дискримінаційні явища в суспільстві, а відтак і вилучення дитини з психофізичними порушеннями з сім'ї, посилюються процеси соціалізації дитини з особливими освітніми потребами в учнівському колективі.

З'ясуємо сутність ключових понять «інклюзія», «дитина з особливими освітніми потребами» та «інклюзивна освіта».

Інклюзія (inclusion (англ.) – залучення) – це процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян незалежно від фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей життя (wikipedia). Мета інклюзії полягає у створенні вільного, безперешкодного середовища в навчанні та професійній підготовці людей з особливими освітніми потребами.

Особливістю запровадження інклюзії в освіті є пристосування закладу освіти до потреб усіх учнів аби уможливити навчання як здібних дітей, так і дітей із різним ступенем труднощів у навчанні. Отож реформування освіти за принципом «рівний рівному» потребує перетворень закладів освіти, із урахуванням універсального дизайну – концепції, яка передбачає вирішення проблеми доступності для широкого кола людей, прилаштування інфраструктури середовища навчання до потреб учнів із особливими освітніми потребами, тобто, згідно з Конвенцією ООН про права інвалідів, держава зобов'язана створити відкрите суспільство для задоволення потреб для всіх. Таким чином у суспільстві формується соціальна модель для осіб із інвалідністю чи маломобільних осіб, які тимчасово чи постійно потребують різного виду допомоги.

Для дітей, які потребують освітньої допомоги передбачається створення безпечного освітнього середовища, адже відповідно до Закону України «Про освіту» дитина з особливими освітніми потребами – «це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [28].

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в спеціально створених умовах закладу дошкільної або загальної середньої освіти [34].

Уперше термін «інклюзивна освіта» був використаний у Саламанській декларації, прийнятій на Всесвітній конференції щодо освіти осіб із особливими освітніми потребам: доступ і якість у 1994 році, проведеної за підтримки ЮНЕСКО в Іспанії, в м. Саламанці. За результатами конференції в науковий обіг вводяться терміни «інклюзивне навчання», «інклюзивна школа», «особливі освітні потреби» і проголошуються нові підходи щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами та керівні принципи діяльності на національному рівні.

Як зазначається в Рамках Дій щодо освіти дітей із особливими освітніми потребами, прийнятих на тій же конференції, основна цінність створеної інклюзивної школи полягає в тому, що всі діти повинні навчатися разом у всіх випадках, коли це є можливим, незважаючи ні на які труднощі або відмінності, які існують між ними. Інклюзивні школи повинні визнавати та враховувати різні потреби своїх учнів шляхом приведення у відповідність різних видів і темпів навчання, а також забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки належних навчальних планів, організаційної структури, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків із їхніми громадами. Варто надавати безперервну підтримку та послуги для забезпечення задоволення особливих освітніх потреб, із якими стикається кожна школа [31].

Завдання закладу освіти, у якому навчатиметься дитина з особливими освітніми потребами, підпорядковуються загальній меті освіти, визначеній Законом України «Про освіту» – всебічний роз-

виток особистості як найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [28].

Інклюзивне навчання – це спеціально організований та керований освітній процесу взаємодії вчителя та учнів у закладі освіти, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників [34]. На інклюзивне навчання, відповідно ухвали Всесвітньої конференції щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами, повинні приймати всіх дітей, незважаючи на їх фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовленнєві або інші особливості. До них належать діти з ООП, безпритульні та діти, які працюють, діти з віддалених районів або вихідців із кочового населення, діти, які належать до мовних, етнічних або культурних меншин та діти інших, менш сприятливих або маргіналізованих районів чи груп населення [31].

Отже, створення освітнього інклюзивного простору за принципами універсального дизайну виступає обов'язковою умовою забезпечення освітніх потреби для всіх, а в процесі інклюзивного навчання дітям із особливими освітніми потребами повинні отримати додаткову допомогу у вигляді організації розумного пристосування та надання альтернативних засобів комунікації, які б відповідали потребам і можливостям кожної дитини. Завдяки створенню означених умов, діти з особливими освітніми потребами отримають належну освітню послугу, яка забезпечить отримання освіти певного рівня.

Система управління інклюзивною освітою розглядається на трьох рівнях:

- вищому, який формує засади державної політики щодо інклюзивної освіти; ухвалює законодавство, контролює їх дотримання; затверджує загальнодержавні програми розвитку інклюзивної освіти;

ти, обсяг фінансування інклюзивної освіти – Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України;

- центральному, що забезпечується МОН, іншими центральними органами виконавчої влади, які беруть участь у формуванні політики у сфері інклюзивної освіти – Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство фінансів України; розробляють концепції, проекти державних програм, пропозиції до законодавчих актів, здійснюють контроль за дотриманням законодавства стосовно інклюзивної освіти;

- місцевому, який представляють місцеві держадміністрації, виконавчі органи місцевих і районних рад – управління освітою. Об'єднані територіальні громади відповідають за реалізацію державної політики у сфері інклюзивної освіти на території певної адміністративної одиниці, готують проекти і вносять на розгляд відповідної ради, здійснюють управління закладами й установами освіти, координують роботу інших структур влади щодо реалізації програм розвитку інклюзивної освіти. Окрім органів місцевого самоврядування важливим недержавним суб'єктом упровадження інклюзивної освіти є громадські об'єднання.

Таким чином запровадження інклюзивної освіти в Україні, реалізація її мети та завдань – це спільна діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадських об'єднань, яка утворює систему управління інклюзивною освітою, що полягає в ухваленні рішень і заходів із метою забезпечення права дітей із особливими освітніми потребами на інклюзивну освіту.

Реалізацію права на освіту дітей з особливими освітніми потребами допомагає здійснити інклюзивно-ресурсний центр – Новий заклад, який відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545, називається установою, що утворюється з метою забезпечення права осіб із особливими освітніми потребами на здобуття дошкільної та загальної середньої освіти, у тому числі в закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та інших закладах освіти, які забезпечують здобуття освіти, шляхом проведення комплексної психолого-педагогічної оцінки

розвитку особи (далі – комплексна оцінка) та забезпечення їх системного кваліфікованого супроводу [25]. Він утворюється з розрахунку 1 центра не більш як на 7 тис. дітей, які проживають на території об'єднаної територіальної громади, і не більш як на 12 тис. дітей, які проживають у місті.

Завданнями інклюзивно-ресурсного центру, відповідно до постанови «Про внесення змін до положення про інклюзивно-ресурсний центр» від 29 квітня 2022 року № 493, є:

1) проведення комплексної оцінки, у тому числі повторної, та здійснення системного кваліфікованого супроводу осіб у разі встановлення у них особливих освітніх потреб;

2) надання рекомендацій закладам освіти щодо розроблення індивідуальної програми розвитку особи;

3) консультування батьків, інших законних представників особи з особливими освітніми потребами щодо особливостей її розвитку;

4) забезпечення участі педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру:

- у діяльності команди психолого-педагогічного супроводу особи з особливими освітніми потребами;

- у семінарах, тренінгах, майстер-класах для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, обміну досвідом тощо;

5) залучення (у разі потреби) педагогічних працівників інклюзивно-ресурсного центру під час засідань психолого-педагогічного консилиуму в спеціальних закладах загальної середньої освіти;

6) надання психолого-педагогічних, корекційно-розвиткових та інших послуг дітям із особливими освітніми потребами:

- дітям раннього та дошкільного віку, які не відвідують заклади дошкільної освіти;

- дітям, які здобувають освіту у формі педагогічного патронажу;

7) визначення потреби в асистенті учня та/або супроводі дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі (групі);

8) визначення рівня підтримки особи з особливими освітніми потребами в закладі освіти;

9) надання консультативної, психологічної допомоги батькам, іншим законним представникам осіб з особливими освітніми потребами у формуванні позитивної мотивації щодо розвитку таких дітей та підвищення обізнаності щодо організації їх навчання і виховання;

10) інформування громади про діяльність інклюзивно-ресурсного центру та взаємодія з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, закладами охорони здоров'я, закладами (установами) соціального захисту населення, службами в справах дітей, громадськими організаціями тощо;

11) ведення обліку осіб, які звернулися до інклюзивно-ресурсного центру, шляхом формування їх електронного переліку в АС «ІРЦ» за встановленою формою;

12) підготовка звітної та аналітичної інформації про результати діяльності інклюзивно-ресурсного центру [25].

Серед перерахованих завдань, які виконують фахівці інклюзивно-ресурсного центру визначальним для нашого дослідження є підготовка і надання висновку про комплексну оцінку, який проводиться фахівцями в атмосфері довіри з кожною особою індивідуально, оцінюючи фізичну, мовленнєву, когнітивну та емоційно-вольову сферу, а у разі необхідності – визначається рівень соціальної адаптації та взаємовідносини з однолітками в колективі та дорослими.

Висновок про комплексну оцінку отримують батьки задля пред'явлення його з метою організації інклюзивного навчання для дитини з особливими освітніми потребами в закладі освіти. Керівнику закладу освіти для цього необхідно за існуючим алгоритмом:

- вивчити документи, які надали батьки осіб з особливими освітніми потребами;

- проаналізувати й оцінити можливості закладу, наявну нормативно-правову базу та наявне організаційно-методичне забезпечення інклюзивного навчання;

- погодити з управлінням освіти організацію інклюзивного класу, подати та вирішити питання фінансування введених посад;

- створити команду психолого-педагогічного супроводу;

- розподілити обов'язки між членами команди, ознайомити з посадовими інструкціями вчителя і асистента вчителя;

- приймати участь у складанні індивідуальної програми розвитку, індивідуального навчального плану та курикулуму;

- оцінювати навчальні досягнення та моніторити якість навчання здобувачів освіти з особливими освітніми потребами;

- здійснювати адаптацію освітнього середовища до потреб здобувача освіти з особливими освітніми потребами.

Як наголошувалося вище, безпосередньо в закладі освіти для конкретного учня з особливими освітніми потребами необхідно адаптувати освітнє середовище (за потреби), тобто створити середовище, у якому проходить безпосереднє навчання, за принципами розумного пристосування. До прикладу це може бути адаптація навчально-методичного і технічного забезпечення, модифікація приміщення, як-то: перестановка меблів, встановлення сенсорних дверей, покращення освітлення, заміна кольору дошки, надання альтернативних комунікаційних засобів (за потреби) тощо.

Обов'язковим компонентом інклюзивного навчання є підготовка вчителя до роботи в умовах інклюзії; залучення фахівців інклюзивно-ресурсного центру та наявних спеціалістів соціально-психолого-педагогічного супроводу закладу освіти для надання додаткової корекційно-розвиткової допомоги.

Отже інклюзивне освітнє середовище створюється індивідуально для конкретного учня з особливими освітніми потребами, а універсальний дизайн закладу освіти – для всіх учнів, педагогічного колективу та інших відвідувачів закладу освіти. Таким чином основними принципами функціонування інклюзивного закладу освіти є:

- безбар'єрність – створення вільного доступу, усунення перешкод до всіх видів та форм отримання освіти;

- соціалізація як процес адаптації в соціальне середовище закладу;

- рівність як дотримання справедливості незалежно від їх здібностей, стану психофізичного здоров'я та досягнень, кожен повинен мати можливість отримувати і розвивати знання та навички;

- науковість – дослідження і розроблення науково обґрунтованих перспективних проєктів;

- міжвідомчої взаємодії як обміном досвіду та використання світових моделей упровадження інклюзивної освіти;

- просвітництво – формування громадської думки про необхідність залучення осіб з особливими освітніми потребами до закла-

дів дошкільної та загальної середньої освіти та задіяння засобів масової інформації в розвінчуванні міфів про недоцільність імплементації інклюзивного навчання;

- універсальність – надання можливості отримання освіти особам незалежно від рівня освітніх труднощів та допомоги;
- безперервність та наступність інклюзивної освіти на всіх рівнях навчання;
- принцип відповідальності – зобов'язання країн провадити політику інклюзії на національному рівні.

Слід зауважити, що діти, які не можуть за станом здоров'я відвідувати заклад освіти, можуть навчатися за індивідуальною формою (наказом Міністерства освіти і науки затверджено «Положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах»). Зокрема – це здобувачі освіти, які:

- проходять лікування в медичному закладі понад місяць;
- мають високий інтелектуальний рівень розвитку і можуть самостійно оволодіти необхідним обсягом знань;
- навчаються у класах, де кількість учнів менше 5;
- протягом двох років навчання в школі I ступеня встигають оволодіти змістом навчальних дисциплін, що визначають типовим навчальним планом закладу;
- потребують корекції фізичного або розумового (психічного) розвитку.

Отже, інклюзивний навчальний заклад – це заклад освіти, «який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи, форми навчання; залучає батьків; співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних особливих освітніх потреб дітей; забезпечує сприятливий клімат у шкільному середовищі [31].

Допомогу в адаптації дітей із особливими освітніми потребами до режиму закладу освіти забезпечує медико-соціальний та психолого-педагогічний супровід закладу освіти. Наказом Міністерством освіти і науки України (08.06.2018) «Про затвердження Примірною положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та

дошкільної освіти» визначаються завдання супроводу, обов'язки та повноваження різнопрофільних фахівців інклюзивного закладу освіти.

Отож у кожному інклюзивному закладі освіти повинна працювати команда психолого-педагогічного супроводу.

До складу психолого-педагогічного супроводу з урахуванням умов інклюзивного навчання в закладах освіти входять:

- постійні учасники: директор або заступник директора з навчально-виховної роботи, учитель початкових класів (класний керівник), учитель-предметник, асистент учителя, практичний психолог, соціальний педагог, учитель-дефектолог, учитель-реабілітолог та батьки або законні представники дитини з особливим потребами тощо;

- залучені фахівці: медичний працівник закладу освіти, лікар, асистент дитини, спеціалісти системи соціального захисту населення, служби у справах дітей тощо.

Здійснює загальне керівництво командою супроводу директор або заступник директора з навчально-виховної роботи, які одночасно виконують обов'язок головуючого на засіданнях, які відбуваються не менше трьох разів упродовж навчального року, а за потреби скликаються позачергові засідання.

За результатами психолого-педагогічного вивчення дитини з особливими освітніми потребами члени команди супроводу складають індивідуальну програму розвитку дитини. Дана програма погоджується з батьками та затверджується керівником закладу освіти.

Індивідуальна програма розвитку – документ, який забезпечує індивідуалізацію навчання особи з особливими освітніми потребами, закріплює перелік необхідних психолого-педагогічних, корекційних послуг для розвитку дитини та розробляється групою фахівців із обов'язковим залученням батьків дитини з метою визначення конкретних стратегій і підходів до навчання [28].

Упродовж 2-х тижнів із моменту початку освітнього процесу складається індивідуальна програма розвитку і, у разі потреби, переглядається двічі на рік. Коригування індивідуальної програми розвитку здійснюється в разі виникнення в дитини труднощів засвоєння змісту навчального матеріалу галузей знань, або ж виникає необхідність перейти до нового рівня складності виконання завдань.

Освітній процес в інклюзивних класах закладів освіти здійснюється відповідно до Типового освітнього плану. Надання психолого-педагогічних, корекційно-розвивальних послуг здійснюється шляхом проведення індивідуальних та групових занять. Команда психолого-педагогічного супроводу формує й узгоджує з батьками розклад занять дитини з особливими освітніми потребами, що проводяться педагогічними працівниками закладу освіти або залученими фахівцями.

Індивідуальний навчальний план – документ, що визначає послідовність, форму і темп засвоєння здобувачем освіти компонентів освітньої програми з метою реалізації його індивідуальної освітньої траєкторії та розробляється закладом освіти у взаємодії зі здобувачем освіти за наявності необхідних для цього ресурсів [28]. Із переліку галузей знань визначається навчальна дисципліна, кількість годин на її вивчення за роками навчання та тижневе навантаження. Враховуються додаткові години на індивідуальні та групові заняття, факультативи тощо.

Індивідуальна навчальна програма – документ, що визначає зміст, систему знань, умінь та навичок, які підлягають засвоєнню з кожної навчальної дисципліни у процесі навчання у закладі освіти. Містить зміст розділів і тем матеріалу, що вивчається.

Ефективність освітнього процесу залежить від наданих додаткових послуг, які проводяться під час психолого-педагогічних, корекційно-розвивальних занять (індивідуальних та групових занять). Важливим чинником забезпечення якості інклюзивного навчання є взаємодія вчителя і батьків дітей із особливими освітніми потребами до освітнього процесу. Адже хто, як не вони найбільше знають про свою дитину.

Реалізувати основи змісту освіти, дібрати такі форми і методи навчання, які сприятимуть загальному розвитку всіх учнів, допоможе вчителю асистент учителя з інклюзивного навчання.

Діяльність асистента вчителя:

- передбачає допомогу в організації освітнього процесу; спостерігає за дитиною з метою вивчення її індивідуальних особливостей, інтересів і потреб; веде документації;
- здійснює соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами;

- вивчає особливості розвитку дитини, оцінює її навчальні досягнення, виконання індивідуальної програми розвитку;
- на основі вивчення актуального розвитку дитини бере участь у розробленні індивідуальної програми;
- постійно спілкується з батьками, надаючи їм необхідну консультативну допомогу; інформує вчителя класу і батьків про досягнення дитини [36].

Основне його завдання – допомога вчителю в забезпеченні особистісно-орієнтованого, індивідуального підходу в освітньому процесі, зокрема у створенні індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами [35, с.120].

До складу команди входить соціальний педагог, до обов'язків якого при роботі з дитиною, яка має адаптаційні освітні труднощі, входить сприяння взаємодії педагогічного колективу закладу освіти з сім'єю, різними соціальними інститутами: службою у справах дітей, соціального захисту, охорони здоров'я, центрів соціальних служб для молоді, громадських організацій. Пророблена робота соціального педагога в цьому напрямі формує навички пристосування до інклюзивного освітнього середовища в дитини з особливими освітніми потребами аби уникнути труднощів у спілкуванні, появи неадекватної реакції та небажаної поведінки, проблеми в стосунках із однолітками тощо.

- Із цією метою соціальний педагог проводить відповідну роботу:
- вивчає та оцінює особливості діяльності і розвитку;
 - спостерігає за стосунками та взаєминами нейротипових дітей і дітей з особливими освітніми потребами в класі та шкільному колективі загалом;
 - досліджує особливості сімейного виховання дітей тощо.

На основі отриманих результатів соціальний педагог розробляє план корекційно-розвивальної роботи, добираючи відповідні форми й методи проведення як соціальної профілактики, так і корекції та реабілітації. Відповідно до плану роботи соціальний педагог проводить бесіди, диспути, тематичні вечори, надає необхідну консультативну соціально-педагогічну допомогу в відновленні соціального статусу та соціальної ролі, підвищенні самооцінки, вихованні соціальної відповідальності тощо; роз'яснює доцільність дотримання соціально значущих норм та правил поведінки, ведення здорового

способу життя; сприяє попередженню негативних явищ у шкільному середовищі, поліпшенню психоемоційного стану дітей.

Загалом соціальний педагог координує взаємодію всіх суб'єктів соціального виховання; сприяє організації соціально корисної діяльності дітей; формує демократичну систему взаємин в шкільному середовищі; залучає різні установи, громадські організації, творчі спілки, окремих громадян до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та інших видів робіт із дітьми з особливими потребами.

У процесі соціально-педагогічного супроводу учня з особливими освітніми потребами соціальний педагог повинен:

1. Ознайомитися з особою справою та медичною картою дитини.
2. Знати рівні можливостей дитини в самообслуговуванні, спілкуванні, самоконтролі поведінки тощо.
3. Оцінювати стан освітнього середовища, визначати його відповідність потребам і можливостям дитини, надавати пропозицій щодо внесення змін.
4. Брати участь у розробці індивідуальної програми розвитку дитини.
5. Проводити зустрічі з батьками й учнями класу (школи).
6. Здійснювати дозвілєву діяльність як у позакласній, так позашкільній діяльності здобувачів освіти.
7. Моніторити рівень адаптованості дитини до інклюзивного освітнього середовища.

Отже, як член команди соціально-педагогічного супроводу, соціальний педагог:

- організовує цілеспрямовану фахову допомогу сім'ї в вирішенні проблем адаптації дитини в новому для неї соціумі;
- формує соціально-педагогічні знання та здатності повсякденного життя в членів сім'ї;
- забезпечує всебічний розвиток дитини відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб, формує в неї моральні норми та створює умови для її адаптації;
- надає комплексну педагогічну, корекційно-розвивальну та реабілітаційну допомогу дітям;

- допомагає батькам у створенні адекватних умов виховання дитини відповідно до її віку, індивідуальних особливостей та потреб своєчасного і всебічного розвитку.

Соціальний педагог надає супроводу сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами, яку проводить у кілька етапів.

Перший етап – підготовчий, який включає соціально-педагогічну діагностику, допомогу батькам у створенні вдома корекційно-розвивального середовища, консультацію.

Другий етап – практичний, сутність якого полягає в діагностиці дитини, участі в розробці індивідуальної програми, консультації дітей та батьків.

Третій – узагальнюючий полягає в аналізі результатів, досягнутих у роботі з дитиною, розробці рекомендацій для батьків.

Отже, рівноправними учасниками команди супроводу під час інклюзивного навчання є соціальний педагог, учитель і асистент учителя, які відповідно до своїх обов'язків уможливають якісний освітній процес учня з особливими освітніми потребами.

Водночас учасником освітнього процесу дитини, яка має, за висновком фахівців інклюзивно-ресурсного центру, складні порушення розвитку, є асистент. Це може бути фахівець у сфері надання соціальних послуг, соціальний працівник, один із батьків дитини або особа, яка пройшла спеціальне навчання, що підтверджене відповідним свідоцтвом.

Асистент дитини в ході соціального супроводу під час інклюзивного навчання надає дитині з особливими освітніми потребами санітарно-гігієнічну допомогу; організовує пересування в закладі освіти; організовує харчування і допомогу в прийомі їжі; навчає користуватися допоміжними технічними та гігієнічними засобами; спостерігає за станом здоров'я відповідно до медичних рекомендацій.

Отже, пріоритетним напрямом розвитку освіти в Україні стало запровадження інклюзії в освіті, а відтак – інклюзивного навчання, метою якого передбачається навчання дітей із особливими освітніми потребами за місцем проживання; максимальний інтелектуальний, духовний, фізичний, соціальний та патріотичний розвиток кожної дитини з урахуванням її особистих потреб та можливостей.

Упровадження інклюзивної освіти є тривалим, відповідальним і складним процесом, що вимагає ґрунтовних наукових розвідок у різних сферах галузей знань з дотримання основоположних прав людини [19, с. 5].

Підвалинами реформування освітньої системи України в межах упровадження інклюзивного навчання в заклади дошкільної та загальної освіти, стали соціальна програма «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації» і діяльність Всеукраїнського фонду «Крок за кроком».

За сприяння Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, до запровадження інклюзивного навчання набуло нових підходів, що дало змогу по-новому підійти до проблеми підготовки фахівців із спеціальності 231 «Соціальна робота», оскільки з уведенням в освітній процес асистента дитини соціальна послуга підтримки під час інклюзивного навчання дітей із різними рівнями освітніх потреб набуває актуальності.

Запровадження інклюзивного навчання, на тепер, здійснюється поступово. Успішність цього процесу залежить від багатьох факторів, зокрема від:

- підготовки висококваліфікованих кадрів для роботи в умовах інклюзії;
- об'єднання зусиль різнопрофільних фахівців;
- створення умов для погодження дій усіх спеціалістів, готових до активної взаємодії;
- зміни ставлення суспільства до дітей даної категорії;
- посилення фінансування освіти, удосконалення її нормативно-правового забезпечення, поліпшення методичного та кадрового забезпечення інклюзивної освіти.

Однак позитивні зміни щодо запровадження української інклюзивної освіти однозначно є, проте ще необхідно докласти чимало зусиль задля забезпечення рівного доступу до освіти всіх членів суспільства.

Список використаних джерел

1. Бондар В.І. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен. *Рідна школа*. 2011. №3 (березень). С. 10-14.
2. Бондар В.І. Інклюзивне навчання: підготовка педагогічних кадрів для його реалізації. *Освіта*. 2010. 319/20 (21-28 квітня). С. 13-17.

3. Бондар Т.І. Формування інклюзивної компетентності в умовах інноваційної парадигми освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №7. С. 153-162.
4. Демченко І.І. Сутність поняття «інклюзивна педагогіка». 2013. URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/902/1/INKLUS_PEDAGOGIKA_tesy.pdf.
5. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навч.-метод. посіб. / О.О. Патрикеєва, Н.З. Софій, І.В. Луценко, І.П. Василяшко; під заг. ред. В.І. Шинкаренко. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
6. Інклюзивне навчання. URL:<http://uk.wikipedia.org>.
7. Інклюзія для всіх: освітня політика та практика. URL:<https://mon.gov.ua>.
8. Калініченко І.О. Понятійна термінологія інклюзивної освіти в Україні. *Філософія освіти*. 2011. №1 (98). С. 12-18.
9. Колупаєва А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2014. №2. С. 7-18.
10. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
11. Колупаєва А.А. Освітнє реформування: методологічні та стратегічні виміри освіти дітей з особливими потребами. *Особлива дитина: навчання і виховання*. №1 (85). 2018. С. 7-13.
12. Колупаєва А.А., Єфімова С.М. Вступ до інклюзивної освіти. Київ: Науковий світ, 2010. 20 с.
13. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
14. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. Педагогічні технології інклюзивного навчання: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 80 с.
15. Концепція розвитку інклюзивної освіти / Наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010. №91. URL:<https://mon.gov.ua/ua/npa/prozatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku/inklyuzivnogo-navchannya>
16. Кузь В.Г. Нова освітня парадигма – нові освітні технології. *Педагогіка і психологія*. 2011. 32. С.28-35.
17. Кучерук О.С., Бойчук Ю.Д. Професіограма вчителя інклюзивної школи. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих учених (Суми, 25-26 квітня 2013 р.)*. Суми: Вид.-во СумДПУ ім. Макаренка А.С., 2013. С. 42-48.
18. Мартинчук О.В. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2016. №1 (32). С.200-205.

19. Мартинчук О.В. Підготовка фахівця зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 430 с.
20. Нормативно-правова база / Міністерство освіти і науки України. mon.gov.ua/.../normativno-pravova-bazal.html.
21. Нормативно-правова база в сфері інклюзивної освіти. URL:http://www.ussf.kiev.ua/ielegalframework/?page_nom=1.
22. Організація навчально-виховного процесу в умовах інклюзивного навчання / *Інструктивно-методичний лист МОН, молоді та спорту №1/9-384* від 18.05.2012 р. URL:http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/29627/
23. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Колупаєвої А.А. Київ: «А.С.К.», 2012. 308 с.
24. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта: навч. посіб. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.
25. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами від 21.07.2021 №765. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-2021-%D0%BF#Text>
26. Про затвердження Положення про дошкільний навчальний заклад: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 №305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
27. Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 №221. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
28. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII. Урядовий кур'єр від 04.10.2017. №186.
29. Прядко Л.О. Формування інклюзивного простору як засобу готовності педагога загальноосвітнього навчального закладу до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №4. С. 444-450.
30. Рассказова О.І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія: монографія / О.І. Рассказова. Харків: ФОП Шейніна О.В., 2012. 468 с.
31. Саламанська декларація про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами та рамки Дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94
32. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями: навч.-метод. посіб. для соціальних працівників і соціальних педагогів / за ред. проф. А.Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 168 с.

33. Тамм А.Є., Стецюра Т.П. Інклюзивна освіта як предмет наукових досліджень в сучасній Україні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2012. №1. С. 78-86.
34. Шевців З.М. Основи інклюзивної педагогіки: підручник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. Львів: «Новий світ-2000», 2019. 264 с.
35. Шевців З.М. Основи соціально-педагогічної діяльності: посібник. Київ: центр учбової літератури, 2019. 248 с.
36. Щодо посадових обов'язків асистента вчителя. URL:http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1_9-675
37. Ярмошук І. Інклюзивне навчання в системі освіти. *Шлях освіти*. 2009. №2. С. 24-28.

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА
У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЗМІН.
СУЧАСНІ ВІЗІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

**PRACA SOCJALNA
W OKRESIE ZMIAN KRYZYSOWYCH.
WIZJE NOWOCZESNE**

MONOGRAFIA ZBIOROWA

*За науковою редакцією
Пелеха Юрія Володимировича*

*Технічний редактор
Віталій Власюк*

Підписано до друку 25.12.2023 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсетний. Гарнітура "PT Serif". Друк офсет.

Ум. друк. арк. 24,83. Наклад 100 пр. Зам. 112.

Видавництво "Волинські обереги".

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: (0362) 62-03-97;

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Надруковано в друкарні видавництва "Волинські обереги".